
AUKŠTAIČIAI: „RIBŲ“ SAMPRATOS

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius, Lietuva

---

Lietuvos istoriografiją papildo vis nauji darbai, skirti „savo“ ir „kito“ apibréžimams. Tapatybės suvokimui visada buvo svarbi erdvė, žemė, laikas. Atlikta daug regioninės savimonės tyrimų, tačiau gyvenimu pulsuojanti visuomenė neišvengiamai keičia „ribų“ sampratas. Nesutarimų kyla įvairiuose visuomenės sluoksniuose. Vienas iš senų pliuralistinių nesutarimų pavyzdžių yra Aukštaitijos ir Žemaitijos regionų ribos. Istorijoje, anot Edvardo Gudavičiaus, aukštaičių savoka atsiranda XIV a. viduryje¹. Ilgainiui politiniai veiksniai turėjo įtakos istoriškai susiklosčiusių kultūros paveldo puoselėjimui. XIX a. pabaigoje, Egidijaus Aleksandravičiaus teigimu, nors Šiaulių priklausomybė istorinei Žemaičių kunigaikštystei buvo vis mažiau akcentuojama, tačiau aplink šį miestą gyvenantys dvaro ir kaimo žmonės vis dar laikė save žemaičiais. Mykolas Biržiška savo veikloje mėgino derinti savo žemaitiškumo ir lietuviškumo pradus, aktyviai propaguodamas regioninės, vietinės specifikos reikšmę visai lietuvių tautai². Lietuvių tautinio išsivadavimo įtakoje buvo akcentuojamas tautos vieningumas, iškeliami romantizuoti vienos nacijos bruožai, o atkūrus neprisklausomą Lietuvos valstybę, ypač XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, grįžtama prie „regioninio prigimtiškumo“ dalykų. Etnologai didelį dėmesį skyrė Lietuvos regioninės kultūros, subkultūros savitumui XIX a. pabaigoje ir XX a. I pusėje tyrimams. Jų darbuose dėmesys ryškiai nukrypo į visuomenės tapatybės ypatumus, individu savojo „aš“ ir „kito“ kultūros savitumus, etninių stereotipų funkcionavimą ir genezę. Petras Kalnius pateikė prielaidą, kad šiuolaikinių Lietuvos regioninių grupių autostereotipai ir heterostereotipai turi kelių šimtmečių senumo ištakas³ ir tēstinumą. Diskusiniai humanitarų tyrimų klausimais išlieka kintančios Lietuvos regionų ribos, todėl aktualu pažvelgti, kaip šiuolaikines žmonių tapatybių sampratas veikia vieta.

¹ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 31.

² E. Aleksandravičius, *Žemaitija XIX amžiuje*, A. Nikžentaitis (sud.), *Žemaitijos istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 291.

³ P. Kalnius, „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2(11), p. 47–48.

XXI a. pradžioje Lietuvai rengiantis stoti į Europos Sąjungą auga skirtumai tarp žmonių gyvenimo miestuose ir kaimuose, vadinamuosiuose centruose ir periferijoje. Pertvarkant pasaulį, laiko ir erdvės susiliejimo skirtumai, Scotto Lasho ir Johno Urry teigimu, tarp centro ir periferijos turėtų didėti⁴. Kaip šie procesai pasieks Lietuvą? XX a. pabaigos visuomenę charakterizuoja kapitalo, darbo, informacijos ir „(at)vaizdų“ srautai. Globalūs miestai vadinami „nesiribojančių bendruomenių sutvirtintu kaimu“ (*wired village of non-contiguous communities*). Periferija susideda iš izoliuotų vietovių tame pačiame krašte, buvusioje Rytų Europoje ar trečiojo pasaulio šalyse. Lietuvos mažuose miesteliuose ir kaimeliuose etnologas dar gali rasti XX a. pradžios tradicinės kultūros daiktų ar išgirsti apie to laiko papročius. Tačiau daugiausia žmones supa perduotos senosios tradicijos – tą tradiciją „atvaizdai“ ar tik „ženklai“ – ir nauji dalykai. Informacijos srautai neišvengiamai skleidžia visuomenėje vis naujus tradicinės kultūros „atvaizdus“, supintus su įvairaus laiko modernizacijos elementais ir aktualijomis. Etniniai vadinti dalykai vis labiau perpinami su vietinės kultūros produktais. Visuomenė neišvengiamai keičia prioritetus, taip kaip žmonių kartos keičia viena kitą.

Naujos bendruomenės skiriasi nuo tradicinių (*Gemeinschaften*) savo tapatybės simboliais – „atvaizdais“ ankstesniesiems. Jie dažnai nėra žmonėms „prigimtiniai“⁵, o tik perduoti, sukurti ar perkurti, praradę buvusias reikšmes papročiuose ir pan. Šiuolaikiniai žmonės pažista kultūros „simbolius“ iš žiniasklaidos ir gali juos laisvai priimti ar nepriimti. Anot Manuelio Castellso, „vietinės bendruomenės, kolektyvinį veiksmą sukonstruotos ir kolektyvinės atminties saugomos, yra specifiniai identiteto šaltiniai. Bet šie identitetai daugeliu atvejų yra gynybos reakcijos prieš globalinės netvarkos įvedimą ir nekontroluavimą, greitus pokyčius. Jie stato prieglaudas, bet ne rojų...“⁶ Šiame kūrime dalyvauja valstybinės institucijos. Atsiranda nauji „subjektai“ ir „objektai“. „Subjektais“ laikoma darbo jėga, imigrantai, turistai, „objektais“ – gérybės, kapitalas, pinigai, komunikacijos, prekės. Kultūros, tapatybės transformacija vyksta visuomenės *viduje*. Ar pasiekia Aukštaitiją Europos visuomenės modernizacijos procesai? Kaip žemdirbių simboliai, jų atvaizdai įspina į platesnes visuomenės aktualijas? Kaip juos paliečia „detradicionalizacijos“ procesai? Kaip save išskiria aukštaičiai? Panagrinėkime naujo etnografinio tyrimo duomenis⁷, kurie rodo vieningą pateikėjų požiūrį į savo tapatybę. Šio straipsnio tikslas yra atskleisti: pirma, kaip žmonės suvokia savo tapatybę, kokie veiksnių pirmiausia lemia žmonių išskirtinumą ir kas apibrėžia jų vietines „ribas“, antra, kokie išlieka šie aukštaičių tapatybės „simboliai“ modernizacijos procesuose.

---

⁴ S. Lash and J. Urry, *Economies of Signs and Space*, London: Sage, 1999, p. 28.

⁵ Ibid., p. 50.

⁶ M. Castells, *The Power of Identity*, Oxford: Blackwell, 2000, p. 67–69.

⁷ Kalbėta su įvairaus amžiaus, lyties, išsilavinimo žmonėmis apie tai, kuo jie save laiko, kuo šioje vietovėje gyvenantys žmonės skiriasi nuo kitų, ką jie mano apie savo papročius, kultūrą. Įvairiausiais klausimais norėta sužinoti, ką žmonės mano apie save: ką jie galvoja apie savo, kaip piliečio, kaip bendruomenės atstovo ar gyventojo, kaip savitos kultūros puoselėtojo, išskirtinumą.

AUKŠTAIČIAI: VAIKAI IŠ TO PATIES KAIMO

Kolektyvinei žmonių atminties raidai darė įtaką žmonių išsilavinimas, žiniasklaida, paveldas, nauji „objektai“ ir „subjektai“, valdžios institucijos. Anthonio Smitho žodžiais, etniškumas yra apibréžiamas grupe požymiu ar aspektu, kurie turi būti gerai žinomi: bendras vardas, bendras kilmės mitas, bendra istorija, išskirtinė bendra kultūra, asociacijos su specifine teritorija, solidarumo jausmas⁸. Regina Merkienė rašė, kad „XX a. Lietuvos kaimo teritorinė bendruomenė funkcionavo kaip socialinis organizmas, kurio kiekviena karta ir atskiri individai savaip koregavo vidinius ryšius ir kasdienio gyvenimo kultūros formas. [...] Kaimo teritorija išliko emocine išeivių iš bendruomenės jungtimi, keliančia moralinius įsipareigojimus giminės ištakoms“⁹. Pagal šiuos požymius daugelis lietuvių etnologų išskyre savitus tradicinių papročių ar etninės kultūros bruožus. Kaip išliko šios kategorijos žmonių atmintyje, sąmonėje? Kuo jūs save laikote? Kodėl? Kuo skiriasi jūsų kultūra nuo kitų? Šie ir panašūs klausimai buvo užduodami 2002 metų birželį ekspedicijos metu Anykščių ir Kupiškio rajonuose, kalbėta su gyventojais, atvykusiais iš Molėtų, Ukmergės, Utenos rajonu. Žmonės, gimę ir gyvenę Aukštaitijoje, laikė save aukštaičiais. Tai svarbiausias ir daugeliui žmonių vienintelis argumentas, kuriuo jie apibrėžė savo tapatybę. Skirtingos visuomenės socialinės grupės, klasės, skirtingo išsilavinimo ir amžiaus žmonės pateikė savas tapatumo, regioninio, vietinio ir etninio išskirtinumo sampratas.

Viena, žmonės pabrėžė socialines tapatybės šaknis kaip teritorines „ribas“. Sava gimtinė, vietovė, kurioje gyvena, – visiems buvo išskirtini tapatumo ženkli. Žmonės minėjo savo tévų kilmę. Klausinėta apie jų religingumą. Pasakojimai rodo, kaip vertybės buvo perduodamos ir perimamos, siejamos su aplinka, besikeičiančiu istoriniu, socialiniu kontekstu.

Aukštaitė – nežino kuo skiriasi – lietuvė.[...] Aukštaitė – užgimusi, užaugusi, pasenusi – ko čia kalbėti apie kitą rasę? Jauni žmonės išvažiuoja, jie nesidomi ar jie aukštaičiai, ar jie žemaičiai¹⁰.

Aukštaitė – čia gimusi, čia gyvenusi. Nežino kuo pasigirti. Viskas sena, nieko naujo nėra. Užėjo karas – taip ir vargom, žemę daugiausiai dirbo ant pusės¹¹.

Aukštaitis – gimės ir augės – Aukštaičių kraštas¹².

Lietuvė aukštaitė. Tokia prigimtis. Téveliai buvo aukštaičiai. Gimusi kaime. Mokėsi Panevėžyje, Šiauliouose¹³.

⁸ A. Smith, *The ethnic origins of nations*, Oxford: Basil Blackwell, 1986, p. 21–22; cit. iš M. Banks, *Ethnicity: Anthropological Constructions*, London and New York: Routledge, 1999, p. 130.

⁹ R. I. Merkienė, Tarpusavio pagalba ir įsipareigojimai XX a. Lietuvos kaimo bendruomenėje, *Žemės ūkio mokslai*, 2002, Nr. 4 (priedas), p. 94, 101.

¹⁰ S. M. Jovaišienė, g. 1925 m., Traupis, Anykščių r., ES, b. 2221(21), l. 34–35.

¹¹ O. Pačinskaitė-Tamulevičienė, g. 1925 m., Androniškis, Anykščių r., ES, b. 2221(17), l. 20, 21.

¹² A. Girnys, g. 1929 m., Vilkatėnų k., Kavarsko ap., Anykščių r., ES, b. 2221(20), l. 30.

¹³ J. Baliukevičiūtė-Baliuvienė, mokytoja, g. 1935 m., Spitrėnų k., Utenos r., ES, b. 2221(1), l. 2–4.

Antra, yra ir ekonominio racionalumo elementas politinėje „visapusių ribų“ sistemoje, kurias nacionalizmas kuria moderniajame pasaulyje: teritorinės ribos nubrėžiamos ir įtvirtinamos teisiškai¹⁴. Žmonės gretino savokas „lietuvė“, „katalikė“, „aukštaitė“; teritorinės „ribos“ buvo suprantamos plačiau, kai kurie labiau išsilavinę žmonės kartu parodė savo tautinį patriotizmą ir savo tautinį tapatumą, sakydami esą „lietuviais“. Nacionalinis „savęs“ apibrėžimas buvo itin svarbus lietuviams XX a. amžiaus pradžios demokratiniuose procesuose¹⁵. XX a. žmonės puoselėjo lietuviybės simbolius¹⁶. Nacionalizmas, etnonacionalizmas yra giliai įsišakniję Europoje ir daro įtaką „lokalizuotų identitetų“ suvokimui ir realizacijai¹⁷, periferinių identitetų ir „kitoniškumo“ ženklų kūrimui.

Trečia, žmonės jaučiasi tam tikros vietinės bendruomenės nariais ar vietiniai gyventojais.

Aukštaičiai – vaikai iš to pačio kaimo¹⁸

Aukštaitė, Šimonietė – gimė Šimonyse¹⁹.

Kupiškietė – gyvena Kupiškyje. [...] Vaikai nelabai domisi. [...] Sūnus – kėdainiškis, o anūkai – studentai²⁰.

Teigama, kad šiuolaikinių europiečių analitiniuose tapatybių tyrimuose savoką „bendruomenė“ atgaivino Anthonis Cohenas²¹, studijavęs izoliuotas kaimo bendruomenes. Jo nuomone, simbolių panaudojimas palaiko bendruomenės „ribas“, apibrėžtas Frederiko Bartho²². Kaimo bendruomenės žmonių tapatybes formuoja ne objektyvūs ekonominės izoliacijos veiksnių ar aklas noras sekti praeities tradicijas, bet žmonių „savo valios jėga“ ir noras palaikyti tapatybes. Naujos vietinės bendruomenės turi savo „bendrą nuosavybę“ su vietinėmis savitomis simbolių reikšmėmis, kurios gali būti visai nematomos „pašaliečiui“. Tokias kuriamas tapatybes A. Cohenas vadino „priklausomybe“ (*belonging*). Antropologas ar pašalietis bendruomenės tapatybes gali suvokti, užčiuopti tik būdamas bendruomenės *viduje*. Etniškumas apibrėžiamas kaip vietiškumas (*sectionalism*), kuris suvikiamas kaip kelias bendruomenės nariams artikuliuoti jausmai.

¹⁴ E. Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 178.

¹⁵ A. E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*, New York: Columbia University Press, 1959, p. 221.

¹⁶ V. Savoniakaitė, Lietuviybės simbolių perteikimai, *Lituanistica*, 2002. Nr. 2(50), p. 39–48.

¹⁷ S. Macdonald (ed.), *Inside European identities: ethnography in Western Europe*, Providence / Oxford: Berg, 1993; cit. iš M. Banks, op. cit., p. 139.

¹⁸ A. Dėdelienė, g. 1927 m., Šerių k., Anykščių r., *ES*, b. 2221(22), l. 42–43.

¹⁹ G. Šalkauskienė, g. 1926 m. Jurgiškio k., Šimonių prp., Kupiškio r., *ES*, b. 2221(4), l. 11.

²⁰ E. Čerelienė, siuva, g. Čiovydžių k., Kupiškio r., nuo 1947 m. gyvena Kupiškyje, *ES*, b. 2221(5), l. 14–17.

²¹ A. Cohen, *Belonging: the experience of culture*, A. Cohen (ed.), *Belonging: identity and social organization in British rural cultures*, Manchester: Manchester University Press, 1985; cit. iš M. Banks, op. cit. p. 143–144.

²² F. Barth, Introduction, Barth F. (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen-Oslo: Universitets Forlaget, 1969, p. 9–38.

Apklaustų aukštaičių „priklausomybė“ yra nevienalytė. Naudotas interviu metodas taip pat leido savotiškai pajusti, kas vyksta nedidelių Aukštaitijos kaimų ir miestelių *viduje*: pastebėta, kaip išsiskiria bendruomenės narių „priklausomybė“ nuo žmonių išsilavinimo, kintančių darbų – nuo naujų kintančių „objektų“ ir „subjektų“. Palyginkime skirtingo amžiaus ir lyties žmonių teiginius apie „savo“ aukštaitišką tapatybę: septyniasdešimtmecčių tiek vyrų, tiek ir moterų požiūriai panašūs. Jie visi priklauso vietinei bendruomenei, yra įvairaus amžiaus, išsilavinimo, socialinės padėties. *Aukštaitis, gimęs ir augęs aukštaičių krašte*, mini besikeičiančius jaunimo interesus. Retėja žemdirbių gretos. Turintys geresnį išsilavinimą, ketinantys išvykti mokytis ar dirbtį turi naujų socialinių interesų. „Aukštaitišku mas“, jaunu žmonių galva, nebeprilausys nuo gyvenamosios vienos, o prilausys nuo „gimtinės“. Agrarinės visuomenės simboliai yra pernešami į industrinę, perpinami su naujomis informacijos visuomenės, žinių besiekiančios jaunuomenės pažiūromis. Tokie žmonės laisviau pasirenka naujas bendruomenes ir tapatybės simbolius. Nedidelių miestelių vaikų, išaugusių ne tik žemdirbių, bet ir tarnautoju šeimose, teiginiai:

Aukštaitė, todėl, kad gyvena Aukštaitijoje²³.

Aukštaitė – priklauso, gyvena aukštaičių kvartale²⁴.

Aukštaitė – čia visada gyvena. Androniškyje nenori gyventi. Jaunimas baigia (mokyklą – VS.), išvažiuoja – nėra darbo. Visi išvažiuoja mokytis ir negrįžta. Visada liks aukštaitė, nesvarbu kur gyvens...²⁵

Aukštaitijos bendruomenių nariai skirtingai puoselėja šeimos tradicijas, kuriuos, anot Gerhardo Bauerio, tradiciniame Lietuvos kaime buvo formuojamos namuose²⁶, kartu keičia savo požiūrij, nes apie istorines etnines tradicijas sužino ne tik iš šeimos, mokyklos, bet ir iš žiniasklaidos. Georgas Simmelis, laikomas laiko ir erdvės sociologu, priešpriešino modernybėje kintančius ryšius tarp „subjektų“ ir „objektų“, taip pat kintančius ryšius tarp pačių „subjektų“, kurie visiškai skiriasi nuo tradicinių visuomenės reiškinių. Modernybėje šie ryšiai yra trumppalaikiai, intensyvūs, įvairiapusiai, o tradicinėje visuomenėje – ilgai trunkantys, išsisklaidę ir pastovūs. Postmodernizme spartėja „subjektų“ ir „objektų“ cirkuliacija, vyksta „objektų tuštėjimas“. Modernizacija laikoma „laiko ir erdvės nutolimo“ procesu, kuriam laikas ir erdvė „tuštėja“, tampa abstraktesni, daiktai ir žmonės nutolsta vieni nuo kitų, tarsi tampa laisvesni, mažiau prilausomi. Tokia Anthonio Giddenso modernizacijos teorijos samprata paneigė modernizacijos, kaip struktūrinės diferenciacijos ir funkcionalios integracijos, procesų aiškinimą²⁷. „Priklausomybė“ savo tėvų žemei įgauna naujų simbolinių reikšmių, kurios pažiusta-

²³ L. Malinauskaitė-Pesliakienė, g. 1964 m., Ukmergeje, ES, b. 2221(3), l. 9.

²⁴ D. Pikturaitė-Darulienė, g. 1967 m., Pagirių k., Molėtų r., gyvena Mačionyse, vireja, Utenoje baigė mokyklą, ES, b. 2221(26), l. 45.

²⁵ E. Žekonytė, g. 1983 m. Androniškyje, Anykščių r., ES, b. 2221(19), l. 25.

²⁶ G. Bauer, *Gesellschaft und Weltbild im Baltischen Traditionsmilieu*, Heidelberg, 1972, p. 61–62.

²⁷ S. Lash and J. Urry, op. cit., p. 13–16.

mos ne tik tarp giminii, siaurame pažistamų rate, gimtinėje, o vis dažniau atsi-
nešamos iš kitur.

VIETIŠKUMAS IR ETNIŠKUMAS

Žmogaus ir gamtos ryšys buvo aukštinamas daugelyje lietuviškų knygų, vietinių monografijų. Elvyra Dulaitienė-Glemžaitė rašė: „Gimtojo krašto grožis, išsiaustas vaikystėje, lydėjo visą gyvenimą, ugdydamas dvasią ir brandindamas protą“²⁸. Literatūra, liaudies dainos darė poveikį aukštaičių mentalitetui. Grožis buvo apdailuojamas nuo seno. Iki pat XX a. pradžios senojo sluoksnio melodijos, sukurtos žemdirbių visuomenės ir glaudžiai susijusios su agrarinėmis, kalendorinėmis bei vestuviniemis apeigomis, išliko tik rytinėje Lietuvos dalyje²⁹. Netgi buvo keliamas prielaida, kad lietuvio glaudus santykis su gamta jį skyrė nuo slavų, buvo ižvelgiama ikiškrikiškojo lietuvių tikėjimo bruožų³⁰. „Gamtos viešpatavimas“ – amžius trukęs procesas, paveiktas daugybės mažų pokyčių, žmogaus ir gamtos ryšio transformacijų, neišdilo iš provincijos gyventojų atminties. Visus sutiktus aukštaičius jungė ryšys su juos supančia aplinka, gamta. Ivaizus amžiaus, geresnio išsilavinimo aukštaičiai poetiškai atskleidžia meilę savo gimtajam kraštui. Gėrio sąvokos lyginamos su aplinka. Žmonės yra „savo“ krašto patriotai: savame krašte jaučiasi saugūs ir nenorėtų gyventi kitur. Žmonių sėslus gyvenimas siejamas su „kapitalo“ vaidmeniu; aiškinami kintančios ekonominės situacijos padariniai, darbo vietų trūkumas ir didėjanti žmonių migracija – kitaip tariant, „subjektų“ nutilimo nuo konkretios erdvės priežastys ir kintantis žmonių ryšys su gimtine.

Aukštaitis. Kupiškėnai geri žmonės, tiesūs jų keleliai. [...] Gamtą myli. Žmona turi gėlynus. Turi žuvų baseiną. Kitur nenorėtų gyventi – turi savo vietą. Vis suka galvas jauni žmonės, kaip išvažiuoti. Reikia pirminio kapitalo. Gabesni išlaksto³¹.

Aukštaitė – Aukštaitijoje gyvena, savo krašto patriotė, Andrioniškyje jaučiasi saugi. Andrioniškyje žmonės neturtingi. [...] Andrioniškėnai senieji nori, kad (Andrioniškyje – V.S.) būtų gražu. Viskas čia patinka – žmonės, čia labai saugu. [...] Iš vaikų niekas negrižta. Savęs pati niekur neįsivaizduoja. Visi geriau gyventų, jeigu kažkas ateitų ir darbo duotų. Turi atsirasti kažkas – patys nesugalvos... žmonės sugedo nuo kolūkių, per daug laisvės – ir nežino kaip...³²

²⁸ E. Glemžaitė-Dulaitienė, *Kupiškėnų senovė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 6.

²⁹ A. Nakienė, Senasis lietuvių liaudies melodijų sluoksnis. Refreninės dainos ir sutartinės, *Lietuvos muzikologija*, 2001, t. 2, p. 144–156.

³⁰ A. Roepstorff, A. Simoniukstytė, Modernus lietuviškasis identitetas – šimtmetį atkuriama tradicija, *Lietuvos Etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1(10), p. 147.

³¹ L. Kliauga, g. 1935 m. Vainiūniškio k., Alizavos ap., Kupiškio r., ES, b. 2221(30), l. 68–74.

³² R. Žekonienė, baigusi medicinos mokyklą, g. 1962 m., Andrioniškis, Anykščių r., ES, b. 2221(18), l. 22.

Aukštaitė. [...] Laisvalaikio néra, kai turi žemës³³.

Aukštaičio ryšys su gamta yra stiprus „simbolis“. Jame slypi daug romantikos. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad aukštaičių simbolinis gyvenamosios vietas suvokimas yra artimesnis tradicinės bendruomenės mąstymui negu naujų kosmopolitizmo idėjų persmelkta perkeltinė komunikacija.

„Erdvė gali būti suvokiamą kaip „alegorinę“ ar „simbolinę“. [...] Simbolis – tai daugiau privati erdvės išraiška. Tuo tarpu alegorinė erdvė vietą ir paveldą daugiausia apibūdina kaip šaknis praradusį žymeklį, esantį miestietiškų „skirtumų“ ir bendrumų besiliejančiame kosmopolitiniame puode. Ši nauja lokalizuotos erdvės rūšis, kaip simbolis literatūroje, efektyviai persveria lokalumą, kaip jausmą ir emocionalią vienos globą. Toks yra naujų vietinio patriotizmo judėjimų erdvės pojūtis. Šitaip simboliškai nulemiamą vieta skiriasi nuo tradicinio *Ge-meinschaft* požiūrio“³⁴.

Tokį „simbolio“ suvokimą lemia žemdirbio kasdienybė. Kasdienio gyvenimo rūpesčiai priartina žemdirbį prie gamtos. „Atvaizdų“ ir simbolių sistemų išradiamas padeda žmonių judėjimams kurti kolektivinį solidarumą. Etnologai susiję su (mitiniais) perejimais nuo gamtos prie kultūros, pirmiausia – simboliais, universaliais, paveldėtais, sukėlusiais pasikartojimus ir vėlesnius ritualus tam tikroje vienovėje. Kai simboliai yra svarbūs ir reprezentatyvūs, jie įgyja universalumo statusą. Besikartojančius kasdienio gyvenimo daiktus ir įvykius kiekvienos dienos svarba pakylėja iki universalumo statuso³⁵. Žmonių amžius, išsilavinimas, socialinė padėtis keičia jų požiūrius. Ir jauni, ir vyresni visą savo gyvenimą sieja su gamta, nes jų kasdieniai darbai, pragyvenimo šaltinis yra žemdirbystė ar miško gérybės. Kiti vengia žemdirbio sunkumų, išvyksta iš kaimų, nemato perspektyvų dirbti ar jiems turi įtakos kiti socialiniai veiksnių, pvz.:

Aukštaitė – Aukštaitijos kraštas. [...] Kitaip neįsivaizduoja savo gyvenimo. Turi dirbti. Atsikelia ketvirtą, penktą valandą. Eina grybų, sraigiauti [...] Miškas yra viskas. Daugiausia užsidirba su grybais³⁶.

Žemę apdirba 10 ha su žmona. [...] Jei dirbsi išgyvensi iš 3 ha. [...] Nenorėtų niekur važiuoti. [...] Kaimo dukters yra kaip sudegi³⁷.

Šiuolaikinio lietuvių miestiečio, ir ypač miestiečio inteligento, gebančio sugerti ne tik ekonominę, bet ir dvasinę gamybą, „nuosavybę“ jau seniai yra nebe žemė, bet veikiau medžiaginié ir dvasiné miesto kultūra, kur jis nuolat patiria saldesnį ar kartesnį skoni. Iš savo rankų išleidęs ankstesnijį gyvenimo simbolį –

³³ E. Pesliakienė, g. 1921 m., Šeriai, Kavarsko ap., Anykščių r. ES, b. 2221(2), 6–8.

³⁴ S. Lash and J. Urry, op. cit., p. 55–56.

³⁵ Ibid., p. 50.

³⁶ V. Davainytė-Žilinskienė, mokësi sodininkystés, daržininkystés Veprių žemës ūkio mokykloje, dirbo metodiste kultūros namuose, g. 1966 m. Šimonyse, ES, b. 2221(30), l. 78–82.

³⁷ V. Tamulevičius, g. 1952 m. Andrioniškyje, ES, b. 2221(6), l. 18–19.

žemę, miestietis, visapusiškai pasitikėdamas tautos „prigimtinės teisės“ samprata ir pasitelkdamas valstybės proteguojamą ekonomiką, „perima“ ir visas nuosavybės teises į visuomenės dvasinį, kultūrinį gyvenimą, kurdamas „gynybines“ konцепcijas ir piktai šnairuodamas į ideologinius dvasinės higienos pažeidimus³⁸. Šie procesai rodo didžiulį skirtumą tarp žmonių, gyvenančių miestuose ir kaimuose, centruose ir provincijoje, požiūrio į žemę – ankstesnį ir esamą gyvenimo „simbolį“.

Dėl naujų kapitalo srautų, dėl suirusių senųjų darbo struktūrų sensta provincijos bendruomenė. Besikeičianti situacija žemės ūkio rinkose pritraukia naujų, iš kur tur atvykstančių žmonių. Visi laukia daugiau naujų darbo vietų, naujų kapitalo investicijų, tarp jų ir iš Europos Sajungos.

Žmonių gyvenimą, o kartu ir santykį su aplinka keičia naujos kapitalo struktūros, žemės ūkio ir miško gėrybių rinkos. Apklausti žemdirbiai, jų vaikai, dirbantys tarnautojais, darbininkais, ar besimokantys anūkai pabrėžė savo kilmę, prierašumą, priklausomumą gimtajai žemei ar gyvenamajai vietai kaip svarbiausius veiksnius, nusakančius jų tapatybę. Savo savitą kultūrą apibūdinti buvo sunkiau. Žmonės minėjo savo krašto papročius, tradicinės kultūros simbolius ir ženklus, kuriuos dar puoselėja daugelis. Kultūros židiniai liko mokyklos, bibliotekos ir kultūros namai.

Grįžkime prie pradžioje pateiktos M. Castellso minties, kad šiuolaikinės žmonių tapatybių sampratos paremtos daugiau vietinės kultūros dalykais negu etnišmis tradicijomis. Iš tiesų XXI a. pradžioje mažai tradicinės kultūros daiktų išliko kasdienybėje. Juos savaime ištūmė naujų technikos, technologijų pasiekimų sukurti daiktai, o tradicinės technikos pavyzdžiai išliko pasididžiavimo daiktais, „simboliais“, pvz., naujai išdrožtas tradiciniai motyvais medinis kryžius, rankų darbo audinys ar sena spinta. Vietinės bendruomenės savo kolektyvinėje atmintyje saugo tradicijas, tarkim, prisimena tradicinės žemdirbystės ar gyvulininkystės metodus, tačiau jie nebegali konkuruoti su naujais žemdirbystės pasiekimais. Žinoma, aukštaičių kultūros modernizacija savaime įsilieja į platesnius globalizacijos procesus, kita vertus, aukštaičių kolektyvinis mentalitetas yra konservatyvus, jį vaizdžiai iliustruoja lakis posakis apie žemdirbio gyvenimą: *užauginai kiaulį, augini kitų*.

Ar išskiria Lietuvos provincija savo požiūriu į erdvę ir laiką? Greičiausiai galima rasti ir daugiau panašių provincijų globalizacijos erdvėje neieškant analogiškų ir „simetriškų reiškinijų“. Šiuo metu šiuolaikiškos technikos ir informacijos naujovės provincijoje sunkiau pasiekiamos. Tačiau vienaip ar kitaip jos daro įtaką žmonių kolektyviniam mentalitetui, kuris ilgainiui tampa vis padrikesnis. Žmonės susidaro savas nuostatas. Skirtingos atmintys ir patirtys keičia buvusius visuotinai pripažintus tapatybės „simbolius“. Etniniai vadinti dalykai užsimiršta. Etniškumas keičia savo reikšmes informacinėje visuomenėje, anot M. Castellso, „...etniškumas nesuteikė bendruomeninio rojaus tinklo visuomenei, nes jis yra

---

³⁸ A. Valantiejus, Prietarų sociologija. Iracionalūs racionalaus aiškinimo klystkeliai, *Kultūros barai*, 2002, Nr. 8–9, p. 11.

grįstas pirminiais ryšiais. Šie prarado svarbą juos iškirtus iš istorinio konteksto – pagrindo rekonstruoti reikšmes pasaulyje, kupiname tinklų srautų, atnaujinamų ženklų ir perskirstomų reikšmių. Etniniai dalykai yra integruoti į kultūrines bendruomenes, kurios yra galingesnės ir plačiau apibrėžtos religija ar nacionalizmu, konstatuojančiais kultūros autonomiją simbolių pasaulyje, negu etniškumu. Ar etniškumas dar tampa pagrindine gynimosi pozicija vietinių bendruomenių, kovojančių dėl teritorijų nustatymo, ar netgi gaujų, ginančių savo tiesą? Tarp kultūrinių bendruomenių ir jų ginamų teritorinių vienetų etninės šaknys yra susukintos, padalintos, perdibbtos, sumaišytos, suniekintos ar apdovanotos, atsižvelgiant į naują kultūros ir ekonomikos informacinalizacijos/globalizacijos logiką, kuri kuria simbolinius mišinius iš miglotų tapatybių³⁹.

Įvairiai istoriniai laikotarpiai kultūros samprata nebuvo vienalytė. Ji greičiau buvo suvokiamā ir egzistavo kaip įvairios prigimties dalykų samplaika. E. Aleksandravičius rašė apie Atgimimo kultūrą kaip įvairialypés sintezés padarinį: „Individualėjanti, romantinės aistros gaivinama, veržli ir imli tautinė kultūra vienu metu negalėjo būti izoliuota, uždara ir tokia sinkretinė kaip liaudiškoji kultūra, kuria gérētasi ir remtasi. Kitais tariant, kosmopolitizmas buvo atsveriamas, pažiūros etniniais ženklais, bet kaip tik jis padėjo išsaugoti europietiškos civilizacijos esminguosius bruožus. Todėl Atgimimo procese ne tik folkloras buvo iškeltas į oficialios kultūros paviršių, bet ir formuotos naujos kultūros vertybės, tuo savaip įtakojant žemutinius visuomenės sluoksnius. Nors XIX a. viduryje kai kam atrodė, kad rinkti bei publikuoti tautosaką, studijuoti lietuvių kalbą yra ne kas kita, kaip mirštančios kultūros muziejinis konservavimas, bet pagrindiniai Atgimimo ideologai į sąjūdį žiūrėjo kaip į gyventi pašauktą dalyką. Jiems Lietuva dar nebuvo „visa praeityje“, po šiaudinėm pastogėm išibarsčiusias ir užmirštas vertės jie gaivino tikėdamiesi pažadinti pačią tas vertėbes išibarsčių liaudį“⁴⁰.

Lietuvos provincijos ypatybė – žmonių gyvenimo uždarumas lémė létą kultūros simbolių kaitą. Pvz., P. Kalnius daro prielaidą, kad: „Egzistuojanti regioninių stereotipų sistema, kaip regioninių bendruomenių pasaulejauto išraiška, yra viena ryškiausiu vietinių subkultūrų sudėtinė dalis. Šių bendruomenių nariai stereotipais pirmiausia pabrėžia savosios grupės identifikaciją. Tai patvirtina ne tik vienos gyventojų kasdienybėje vartojami „kitokij“ lietuvių apibūdinantys posakiai, priežodžiai, bet ir nacių mastu žiniasklaidoje žodine forma cirkuliuojantys smulkiosios tautosakos, pirmiausia, anekdotų, pavyzdžiai“⁴¹.

Mūsų tyrimas⁴² atskleidė, kaip aukštaičiai išlaikė savo tradicinės kultūros istorinius elementus. Regioninė kultūrinė tapatumą jie apibrėžia savo aukštaitiška kalba. Visuomenėje ji išliiko vienos, laiko, tautinio tapatumo ženklu. Šis kultūros simbolis įgyja šiuolaikiškos kultūros elementų, naujų žodžių, be kurių nesupras-

³⁹ M. Castells, op. cit., p. 59.

⁴⁰ E. Aleksandravičius, *Lietuvių Atgimimo kultūra. XIX amžiaus vidurys*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 12–13.

⁴¹ P. Kalnius, op. cit., p. 47–48.

⁴² V. Savoniakaitė, Aukštaičiai apie savo tradicinę kultūrą, *Tautosakos darbai*, 2003, t. XVIII(XX), p. 120–133.

tume dabartinio gyvenimo realijų; kai kurie senieji žodžiai mums jau nesuprantami, nes apibūdina istorija tapusius daiktus ar reiškinius. Tačiau negalima pasakyti, kad šio ženklo „simbolinis turinys“ tuštėja. Jis kinta kartu su naujomis gyvenimo reikšmėmis. Šiuolaikinių aukštaičių požiūryje aiškiai matyti skirtingi kartų interesai, mentaliteto skirtumai ir pan. Aukštaičiai sakosi *nežinq, kur paprotys, o kur gyvenimas*. Aukštaitijos mažuose miesteliuose, kaimeliuose yra vietas gyventojų, institucijų, puoselėjančių „vietinės“ kultūros elementus. Tradicinę kultūrą neišvengiamai paliečia vadinamieji estetizacijos procesai: žmonės užmiršta tradicinės kultūros senąsias reikšmes.

Net ir horizontalios, dažnai vos pastebimos, bet tam tikroje vietoje labai svarbios kultūros ypatybės gali išlikti ilgam. Jeigu vietinė grupė viduje yra daugiau ar mažiau homogeniška, mažai tikėtina, kad ji savo savitą kultūrą sietų su kokiui nors politiniu principu, mąstytu politinio įteisinimo terminais, mégindama šį įteisinimą apibrėžti taip, kad jis būtų grindžiamas vienos kultūra. Savyje užsisklendusi bendruomenė linkusi kalbėtis tokia kalba, tokiomis sąvokomis, kurių reikšmė gali būti nustatyta tik iš konteksto, priešingai nei konteksto nesaistomam „raštininkų“ mokslingumui. Politines ribas apibrėžiantys veiksnių yra visiškai kitokie negu tie, kurie apibrėžia kultūrines ribas⁴³.

Abstraktumas, reikšmių praradimas, iššūkis tradicijoms ar jų nepaisymas, užmarštis rodo, kad Aukštaitiją pasiekia „detradicionalizacijos“ procesai. Jauni žmonės „laisvėja“ nuo socialinių struktūrų, vyresniųjų; jie patys mąsto laisviau ir plačiau. Bendruomenių solidarumo saitai išlikę, nors gerokai silpnesni. *Aukštaičiai – vaikai iš to paties kaimo* – mažiau galvoja apie savo kultūrinį identitetą, o pabrėžia savo socialinę prigimtį, siedami ją su geografija, gyvenamaja vieta, žeme.

IŠVADOS

Lietuviai istorijoje ne kartą įrodė prierašumą, meilę savo tautai, kraštui, žemei. Romantinių idėjų persmelkta, apdainuota, aprašyta gimtoji žemė kaip išaukštintas Antano Baranausko Anykščių šilelis „simboliu“ išlieka šiuolaikinio aukštaičio identiteto apibrėžimuose. Žmogaus ir gamtos artumui įtakos turi kasdienio gyvenimo aktualijos, žemdirbio darbai, papročiai, kartais galintys priminti senosios pagoniškos religijos atgarsius. Žmonės savo tapatybę sieja su savo gimинyste, šeimos tradicijomis. Ypač skiriasi jaunų ir pagyvenusių žmonių požiūriai į įprastus dalykus – išsilavinimą, besikeičiančias materialines galimybes, kitaip žodžiais, į didėjančią, greitėjančią „subjektų“ ir „objektų“ migraciją. Esant naujoms politinėms aktualijoms, modernizacija visiškai keičia „subjektų“ tarpusavio ryšius, kapitalo srautų cirkuliacija priklauso nuo naujų politinių aplinkybių, naujų Europos Sajungos finansuojamų programų, iš užsienio ateinančio kapitalo, technologijų ir darbo vietų atsiradimo, taip pat ir nauji informacijos srautai suteikia didesnį impulsą atitolti nuo daug lėtesnių „detradicionalizacijos“ procesų, vykstančių provincijoje.

---

⁴³ E. Gellner, op. cit., p. 30.

Tyrimas patvirtino, kad nauji „objektai“ – nauji darbai, naujos kapitalo struktūros ir investicijos su naujais informacijos šaltiniais – paliečia geriau išsilavinusius „subjektus“. Pateikti pavyzdžiai rodo, kaip provincijoje „laiko ir erdvės“ nutilimo procesas tarp jaunesniųjų ir vyresniųjų vyksta skirtingai. Ši vyksmą lemia jaunu žmonių išėjimas iš žemdirbių gretų, iš periferijos. Jų migracija, siekis mokslo, darbo centruose patvirtina, kad didėja ir laisvėja žmonių pasirinkimas ir visiškai keičiasi žmonių pažinimas, palyginus su tradiciniene visuomene.

Lietuvoje išliko regioninė tapatybės samprata, paremta sušiuolaikintomis etnišmis ribomis: *aukštaičiai sakosi esą vaikai iš to paties kaimo*. Toks žmonių „savęs“ apibrėžimas savaime perša mintį, kad bendruomenė gerai mena tradicinės visuomenės prioritetus ir gyvensenos ypatumus. Tačiau pasigilinus į skirtingo amžiaus ir išsilavinimo žmonių požiūrius, „savęs“ apibrėžimus ir kartu interesus, pasidaro akivaizdu, kad „detradicionalizacijos“ procesai yra pakankamai toli pažengę ir etniškumo simboliai stipriai „tuštėja“ – praranda tradicinėje bendruomenėje turėtas reikšmes.

Be to, tapatybės „simboliai“ slepia savyje ne tik etninės kultūros reliktus. Kolektyvinę atmintį stipriai užgožia naujų visuomenės aktualijų „atvaizdai“. Jie plūsta į provinciją daugiausia žiniasklaidos, t. y. televizijos, radio kanalais ir per dažniausiai skaitomus vietinius laikraščius ar kultūros židiniai laikomas bibliotekų naujienas. Tradicinės, o gal ir senosios etninės kultūros elementai išnyra tik visiškai nenumatyti momentu – kaip iš spintos tamsios kertės ištraukti senoviški daiktai, iš užmaršties pažadinta dainos melodija, atgaivinti ar baltame knygos lape perskaityti taiklūs posakiai, kaip Vytauto Kavolio aiškinta kultūros logikos nenuosekli seka, galinti atgimti netikėtais simboliais. Nors ir nutolę nuo gyvenimo centrų aktualijų, tapatybės „simboliai“ įgyja naujų reikšmių, keičia jas ar visiškai išnyksta iš kasdienybės susidūrė su naujomis gyvenimo realijomis. Informacijos visuomenės aktualijos neša naujas technologijas, naują informaciją, naujai migruojančius „objektus“ ir „subjektus“, kurie gramzdina praeitin paveldėtus žemdirbių visuomenės kasdienybės „simbolius“. Naujosios valstybinės institucijos išskelia nekasdieniškus gyvenimo dalykus, savitus papročius, šventes ir pan. Šiuolaikinėje Aukštaitijos provincijoje tuo užsiima daugiausia iš tų pačių vietovių kilę žmonės, todėl yra palanki terpė vietinės kultūros dalykams išlikti.

Gauta 2003 05 10

Vida Savoniakaitė

AUKŠTAIČIAI: CONCEPTIONS OF “BOUNDARIES”

S u m m a r y

In this article, contemporary repercussions of the processes of modernisation and detraditionalisation in the provinces of Lithuania are revealed. The following questions are discussed: firstly, how people perceive their identity, what factors influence people's idiosyncrasies in the first place, and what defines their local "boundaries"; secondly, what "symbols" of identity remain. The research has confirmed that the proximity of people and nature is influenced by the topicalities of everyday life, by agricultural work. New

“objects” – new jobs, new structures of capital and investments with new information flows – affect the “subjects” that have received better education. The presented examples show how the process of moving apart of “time–space” happens differently among younger and older people in the provinces. This process is influenced by young people leaving the agricultural scene, the periphery. Their migration and striving for education and work in the centres confirm that alternatives and choices people make are increasing and becoming freer, and people’s knowledge is changing completely if compared to the traditional society.

Regional conception of identity based on more contemporary ethnic boundaries has survived in Lithuania: *Aukštaičiai say they are children from the same village (sakosi esq vaikai iš to paties kaimo)*. Such “self-definition” brings to mind the idea that the community remembers well the priorities of traditional society and lifestyle peculiarities. However, deeper research of the points of view, “self-definitions”, and interests of people of different age and education shows that the processes of detraditionalisation have gone quite far ahead, and that ethnic symbols are becoming void – they loose the meanings they had in the traditional community.

Besides, the “symbols” of identity conceal not only the relics of ethnic culture. “Images” of new topicalities of society that flood the provinces mostly through the channels of mass media, i.e. TV, radio, widely read local newspapers or through libraries that are perceived as centres of culture, strongly suppress the collective memory. Elements of traditional or maybe even the old ethnic culture appear only by surprise: like antique things found in the dark corner of the closet; like a melody of an old song suddenly remembered; like a felicitous phrase brought back to life or read in a book; like the inconsecutive succession of cultural logic interpreted by Vytautas Kavolis that can be reborn with unexpected symbols. The “symbols” of identity, though alienated from the topicalities of the living centres, still acquire new meanings, change them or disappear completely from the everyday life when meeting the new realities of life. The topicalities of the information society bring new technologies, new information, newly migrating “objects” and “subjects”, a new division of labour, distribution of production, and still more things not mentioned that with the help of the new speed of living drown the inherited “symbols” of everyday life of the agricultural society in the past. The new governmental institutions bring forward unusual things, peculiar customs, holidays, etc. Since in the contemporary province of Aukštaitija this sphere is mostly cared for by people coming from the same localities, there is a favourable environment for the things of the local culture to survive.